

FRANCESC FONTANELLA

AMOR, FIRMESA I PORFIA.
LO DESENGANY

A cura de Pep Valsalobre i Albert Rossich

EDITORIAL BARCINO · IMPRESCINDIBLES

Biblioteca de Clàssics Catalans

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
Sobre la literatura catalana en el període modern	9
I sobre la literatura barroca en llengua catalana	10
Un autor català anomenat Francesc Fontanella	16
El conjunt de l'obra fontanellana	19
Sobre el teatre barroc català culte	22
I sobre el teatre de Francesc Fontanella	26
La <i>Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia</i>	28
<i>Lo Desengany</i>	35
Una traducció castellana per a una representació privada al segle XVIII	44
Criteris d'aquesta edició	47
SELECCIÓ BIBLIOGRÀFICA	53
TRAGICOMÈDIA PASTORAL D'AMOR, FIRMESA I PORFIA	57
Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia. Loa	59
Lletra que es canta antes de representar la comèdia	83
TRAGICOMÈDIA PASTORAL D'AMOR, FIRMESA I PORFIA	85

Acte I.....	87
Acte II.....	143
Acte III.....	205
Entremès per la tragicomèdia pastoral d'amor, firmsa i porfia.....	263
Ball de l'Entremès	287
Ball de la Pintura	291
 LO DESENGANY. POEMA DRAMÀTIC.....	303
Lletra que es canta en lo principi.....	305
LO DESENGANY. POEMA DRAMÀTIC	309
Acte I	311
Acte II	375
 ÍNDIX ANTROPONÍMIC I GLOSSARI.....	433

INTRODUCCIÓ

Sobre la literatura catalana en el període modern

El coneixement i la consideració de la nostra història literària completa és lluny encara avui de posseir una normalitat equiparable a la de la resta de les tradicions europees. Aquesta situació s'explica, en part, per factors literaris i culturals, però també per interessos ideològics que, històricament, han privilegiat l'estudi i la divulgació de dues èpoques: la medieval i la contemporània. Amb un cridaner esvoranc a l'entremig: l'edat moderna, esborrada de la nostra història cultural durant decennis pel tòpic de la Decadència. I dins de l'època moderna, el Barroc va ser el període estètic que va rebre, no només el bandejament per part de la historiografia, sinó la crítica més ferotge, per raons estètiques, però també per motius lingüístics i morals.

Hi ha alguns motius que ajuden a entendre la construcció d'aquest tòpic, perquè el cert és que durant els segles XVI, XVII i XVIII la literatura culta en llengua catalana no sempre es va poder desenvolupar amb plenitud. Les dificultats d'accés a la impremta que van afectar sobretot els gèneres de ficció en prosa; la desfeta del mecenatge reial i del de l'alta aristocràcia civil i eclesiàstica i, finalment, el monopoli del teatre culte comercial per part de les companyies castellanques a partir de

final del Cinc-cents van condicionar fortament l'evolució de les nostres lletres durant aquests segles. Són, totes, circumstàncies estructurals relacionades amb factors econòmics que van propiciar que el català fos en bona part arraconat de l'escenari literari culte. Ens convindrà tenir-ho sempre ben present per entendre les anomalies que afectaran la producció literària culta, així com les brillants excepcions que van poder reeixir malgrat aquella situació adversa.

Aquell tòpic, implantat a final del segle XIX i vigent en gran part fins a ben avançada la segona meitat del segle passat, ha canviat de manera notòria en els darrers cinquanta anys, i podem dir que s'ha començat a revertir, gràcies a la recerca i a la crítica literària rigoroses, durant aquests primers anys del segle XXI.

I sobre la literatura barroca en llengua catalana

Si al Renaixement les novetats forasteres s'havien amalgamat amb la tradició autòctona, amb més o menys intensitat, l'entrada de l'estètica barroca va comportar una ruptura radical amb aquella tradició. Ara bé, aquest trencament va resultar molt productiu. Ben lluny de les reserves i acusacions en contra del Barroc proferides per la tradició historiogràfica des de final del Vuit-cents i fins fa pocs decennis, si observem els fenòmens literaris objectivament, sense prejudicis, ens adonem de situacions ben contràries a les que s'havien descrit des del tòpic i la ignorància.

De fet, la literatura culta en llengua catalana del segle XVI no havia aconseguit fer arrelar cap proposta de modernitat en el Principat ni a Mallorca, a banda del conreu de les formes estròfiques italianes —i també de les formes mètriques, tot i que en menor mesura— i de l'adopció de temes i expressions petrarquistes. Les iniciatives poètiques de Pere Serafi o de Joan Pujol, per esmentar dos noms de poetes

importants de la segona meitat del Cinc-cents, van romandre isolades. A València, la literatura culta en la llengua del país havia acabat desapareixent gairebé del tot. Però als primers decennis del XVII, un seguit d'innovacions literàries, la deserció dels models tradicionals i la recerca d'altres, ensems amb un recanvi en la sociologia literària, entre altres factors, van propiciar la sortida de la crisi i l'accés a la modernitat literària europea plena. La renovació va venir de la mà de la lírica, gràcies a l'aparició i implantació d'una escola poètica que va modernitzar la poesia catalana a partir dels models castellans de moda. I poc després, en tots els gèneres, es registraran també les influències de francesos i italians, sobretot. La regeneració va afectar progressivament la mètrica, els temes i la llengua de la poesia i del teatre.

No és pas sense motiu que Vicent Garcia, el poeta conegut com a Rector de Vallfogona i el primer escriptor català que abraça de manera sistemàtica la nova estètica, escrivís un sonet en què satiritzava l'abundor de poetes al seu temps i la feinada que això comportava a les muses, que no donaven l'abast a cultivar l'lorer i a fabricar-ne corones. Efectivament, en contraposició a l'erm poètic del segle anterior, el XVII s'inaugura amb una nodrida nòmina de poetes que majoritàriament mantenien contacte literari entre ells. El nou estil literari devia tenir un impacte públic evident, per tal com encara conservem un nombre molt notable de cançoners manuscrits que apleguen poesia d'autors barrocs, incomparablement superior al de testimonis de poesia del XVI. És a dir, es va crear un mercat literari que es retroalimentava: un nodrit nombre d'autors que escrivien per ser llegits per un públic nou gràcies a tallers de copistes i a amanuenses individuals que comunicaven la producció d'uns amb l'avidesa dels altres. Tal represa va ser possible perquè el canal de difusió de la lírica i, en general, de la poesia —aquí i arreu— era aleshores el manuscrit, que podia circular sense interferències com les que afectaven altres gèneres, més dependents de la impremta, per exemple.

Les obres cultes en llengua catalana d'estètica barroca participen d'uns codis expressius i d'uns llocs comuns que coincideixen amb els de la resta de l'Europa del seu temps, especialment de la meridional. Al capdavall, tota societat s'expressa artísticament com a projecció de valors, aspiracions i angoixes propis de la seva època. Així, l'estètica barroca és filla d'un temps en què els valors i les expectatives nascudes durant el Renaixement entren en crisi; un temps de trasbals de bona part dels conceptes consolidats fins aleshores i sacsejats ara pels nous descobriments científics; un temps de pessimisme generalitzat, en suma.

Aquest esperit de l'època explica algunes de les constants estètiques barroques, i conèixer-les és clau per avaluar amb objectivitat la literatura culta que va produir. En aquest sentit, és essencial recordar que la poètica barroca té una base classicista que estableix una continuïtat amb la tradició renaixentista. Ara bé, el trànsit d'un temps d'expansió a una època de retraïment i desconfiança va provocar el pas de l'harmonia del classicisme anterior cap a la desproporció, el desequilibri i la tensió. Enfront de l'idealisme prevaldrà la desidealització de temes, motius i escenaris de la literatura renaixentista, la tria de la quotidianitat i fins i tot de la vulgaritat, la lletgesa o la deformitat com a objecte artístic. Així doncs, s'imposa la paròdia dels gèneres i motius més idealitzants de la tradició (èpica, bucòlica, lírica petrarquista, mitologia), una paròdia enormement productiva, que genera els nous llocs comuns de l'estètica emergent. Alhora, conceptes com la fugacitat de la vida i el desengany ho amaren tot i cristal·litzen de forma molt gràfica en idees com la *vanitas* i el *theatrum mundi*: per a la mentalitat barroca, el món es fet d'accions, situacions i il·lusions que són vanes perquè estan destinades a consumir-se i l'existència és un engany. Tal com escriu Shakespeare a *Al vostre gust*: «El món sencer és com un escenari; / homes i dones no són més que actors.»

Dins d'aquest univers conceptual i temàtic, l'artista barrocc, a més —i aquest serà un afer cabdal—, tendeix a proclamar l'enginy com a

valor suprem per meravellar i sorprendre el lector i el públic, tot desafiant regles i tradició exercint un grau de llibertat creativa. Aquesta llibertat no és encara la del Romanticisme, però ja aposta per desbordar, de forma recurrent, els límits de la tradició. Això es pot apreciar en tots els nivells de composició del text literari, però segurament allà on és més vistent és en el pla estilístic. El text barroc, i sobretot el text poètic, es caracteritza per un extrem retoricisme com a mostra de luxe i artífici en el tractament de la llengua literària. S'extrema l'ús de diverses figures i trops, i no és pas casualitat que els més habituals siguin la metàfora ('mentida' o 'aparença', al capdavant), l'antítesi (convivència de sentits contraris) o l'hipèrbaton (trasllat de la tensió a la sintaxi). Alhora, els autors s'exerciten en tota mena d'artificis: mentals (com els jocs conceptuals que donen nom a un dels corrents de l'època: el conceptisme), lingüístics (com l'ús de rimes insòlites, de paraules estranyes, de neologismes sorprenents) o visuals (com laberints poètics, emblemes, calligrames).

És important que ens aturem un moment en la qüestió lingüística, perquè una mostra més d'aquest gust per l'artificiositat es troba en la concepció de la llengua literària com una llengua arbitrària i elitista, mercès a la introducció de cultismes, neologismes i tota mena de termes marcadament aliens a la llengua parlada. En el cas català, una part important d'aquests termes són castellanismes o poden semblar-ho. En aquest sentit, el lector català més profa en l'estètica d'aquest període se sorprendrà de l'aparició d'aquests termes —més en uns autors que en d'altres, en una època que en d'altres— en la llengua literària culta i, és clar, en les dues peces dramàtiques barroques que presentem aquí. Però avui hem de ser capaços de valorar aquest fenomen amb objectivitat, amb coneixement de causa i sense projectar anacrònicament judicis de valor de la llengua contemporània a la de l'edat moderna.

Per començar, no tot allò que sembla un castellanisme ho és. Hi ha trets del català de l'època, com els demostratius *estos*, *esta...* o el

possessiu *mia*, o com les formes del subjuntiu en *-e* (*fulmine, ensenye...*), o bé divergències ortogràfiques respecte de la normativa actual (*arena, pesar*, en el sentit de ‘disgust’...), que són genuïnament catalanes, encara que avui ens pugui semblar que no ho són. Més encara criden la nostra atenció els castellanismes lèxics, però cal fer notar que molts són lexemes catalans coincidents amb el castellà (*adornar*, etc.); o bé són cultismes procedents del llatí que a l’època tenien una formulació que no coincideix amb la que finalment ha acabat preferint el català actual, i en canvi sí que coincideixen amb el castellà (*aplauso, ingeni, horisont, soberà, portento, artífice, grave*, etc.). El mateix passa amb els noms, topònims, antropònims i noms mitològics procedents del llatí acabats en *-us* o *-um*, que s’adaptaven en català antic amb *-o* final (*Morfeo, Ícaro, Neptuno, Vulcano, Febo*, etc.). Tot plegat pot fer-nos veure molts castellanismes fantasma. De fet, cal filar prim en aquesta qüestió, perquè històricament se n’ha fet anatema de forma injusta i s’ha penjat sobre la literatura barroca la llufa de ser una literatura castellanitzada. No es tracta pas de negar la influència del castellà, però avui l’hem d’entendre amb molts més matisos. A tall d’exemple, sabem que a mitjan segle XVII, quan Fontanella escriu les seves obres, no tot castellanisme era admès en la llengua literària: n’hi havia que tenien una mena de patent d’ús en la llengua literària i d’altres que no.

Per analitzar amb perspectiva històrica la castellanització lingüística no hem d’oblidar, a més, que som davant de textos poètics, justament pertanyents al registre lingüístic en què tota llengua assoleix el cim de l’artificiositat. Més encara, són artefactes d’estètica barroca, que és com dir que es troben inclosos en una època que va catapultar l’artifici i la sumptuositat per damunt d’altres variables artístiques per tal d’allunyar tant com fos possible el llenguatge artístic del registre col·loquial. En definitiva: no hem de perdre de vista que som davant d’una llengua arbitrària i elitista, molt diversa de la parlada. Així doncs, tant l’artificiositat pròpia de la poesia de l’època com la dependència

de models de llengua forastera permeten, conjuntament, explicar la introducció de cultismes literaris d'arrel castellana, amb la intenció d'eleva el registre culte i prestigiar el text amb la incorporació de neologismes, autèntics “mots-escola” procedents de la tradició literària més influent a l'Europa occidental. Amb aquestes paraules ho explicava Francesc Feliu:

La castellanització del model de llengua no és, per tant, la conseqüència de la deixadesa dels autors, ni una prova de llur defeció lingüística o nacional [*alguns poetes coetanis catalans i sobretot valencians es passaran al castellà*], sinó més aviat el testimoni d'un interès per eleva la dignitat literària del català, per fer-lo equiparable, més semblant, a aquella llengua colossal que, a banda de ser la llengua general de tota la monarquia espanyola, es trobava en ple apogeu de les seves possibilitats.

Fet i fet, la nòmina de mots procedents de la llengua literària veïna que aterren en la llengua catalana culta, efectivament, no és gaire àmplia, sinó que més aviat es tracta d'un repertori lèxic reduït però força recurrent. En aquest sentit, els nostres escriptors eren ben conscients del que feien i amb quin propòsit ho feien, com ho atesta Josep Romaguera al «Pròleg al lector» del seu *Ateneo de grandesa*, un assaig de filosofia moral publicat en català a Barcelona el 1681.

Amb la influència de Góngora i de la poesia cultista van introduir-se també les novetats sintàctiques. Francesc Fontanella, com a poeta ambiciós que era, va extreure el retoricisme dels seus antecessors —de Garcia, per posar-ne un exemple— i, consegüentment, també va introduir en la seva obra més castellanismes literaris que els autors de la generació anterior.

Paradoxalment, essent el Barroc una estètica integradora que es complau en el contrast i en la *coincidentia oppositorum*, l'escriptor pot alternar perfectament el concepte més subtil i refinat al costat del vulgarisme

més tronat. En el teatre de Fontanella ho veurem en l'oposició entre personatges de categoria elevada i el món dels graciosos, o de personatges grollers com Vulcà i la seva *troupe* ciclòpia.

Un autor català anomenat Francesc Fontanella

Amb motiu de l'aparició de l'edició crítica de l'obra poètica completa de Francesc Fontanella duta a terme per Maria-Mercè Miró el 1995, el 16 de maig de 1996 Pere Gimferrer publicava un article al diari *Avui*. L'encetava i el conclouia amb aquests dos fragments: «La literatura catalana, o més exactament la seva difusió i recepció, sembla que es pot permetre uns luxes a la ratlla de l'opulència, gairebé de la insolència. [...] És simplement una mutilació actuar com si Fontanella no hagués existit i com si no hi hagués hagut un Barroc literari en català. Ni la dignitat del poeta ni la pròpia dignitat nostra no s'ho mereixen. Ni la bellesa llampeguejant, majestuosa i ombrívola d'aquests versos rescatats.» Valgui l'autoritat de Gimferrer com a introducció a la figura i obra del nostre autor.

Aquest tal Fontanella es deia Francesc i va néixer a Barcelona el desembre de 1622, probablement el dia 23. Fou el representant més destacat de la segona generació barroca al Principat, la generació de mitjan segle XVII o de la guerra dels Segadors. Era el vuitè i últim fill d'una família de la classe dirigent barcelonina, la del famós jurista Joan Pere Fontanella. El pare era amic de Pau Claris, i conseller en cap de Barcelona durant la revolta dels Segadors i l'esclat de la guerra, l'any 1641. Tant ell com sobretot el primogènit Josep estaven fermament compromesos amb la política secessionista del Principat respecte de la monarquia hispànica i eren partidaris de l'annexió a la monarquia francesa. També Francesc Fontanella, jurista, es va implicar de manera activa en la revolta, no només com a polític i diplomàtic, sinó també

en el vessant militar. Els anys 1643-1644 va acompanyar el seu germà Josep, assessor per als assumptes catalans de l'ambaixada francesa a la conferència de pau de Münster, on s'havien d'iniciar els tractes per a la fi de la guerra dels Trenta Anys (acords que culminarien amb la pau de Westfàlia). El periple i l'estada, repetida en diverses ocasions, en terres franceses, especialment a París, però també —no ho oblidem— la seva estreta relació amb l'entorn virregnal francès a Barcelona durant aquests anys, fins al 1652, va tenir conseqüències literàries: va escriure textos relatius al viatge i va absorbir temes i models provinents de les novetats gal·les que va incorporar a la seva obra. La influència francesa converteix l'obra fontanellana en una excepció en el context barroc peninsular, especialment pel que fa al teatre. Ho veurem més endavant. Finalment, com a oficial d'artilleria el trobem en diversos fronts amb l'exèrcit catalanofrancès, combatent l'ocupació castellana del Principat, sobretot durant l'any 1646.

En aquells anys de joventut, Fontanella sembla respondre al perfil de fill consentit, tant pel pare, ja vell, com per la mare. O almenys això convida a pensar el fet que el trobem implicat en algunes activitats poc edificants: el nodrit i atrevidíssim intercanvi epistolar amb monges de diversos convents barcelonins, la participació activa en mascarades carnavalesques, al costat d'algun episodi escabrós, donen peu a imaginar-nos-el com un jove atrevit, busca-raons i, potser, assaltador de murs conventuals, aixoplugat pel poder polític de la família. No és del tot sorprenent, doncs, que d'una relació sentimental desconeguda entre 1647 i 1648 nasqués una filla il·legítima, Josefa, que ingressarà aviat al convent de dominiques dels Àngels i hi farà camí fins a esdevenir-ne priora a principi del Set-cents.

El 1649 es va casar amb Helena Serra, filla d'un mercader enriquit, amb qui va tenir un fill, Joan, mort uns trenta anys després. També Helena va morir, a Olot, pocs anys després de l'esponsalici, el 1652, víctima de la pesta.

Amb l'entrada de les tropes de Felip IV a la ciutat de Barcelona i la sortida dels assetjats (1652), Fontanella figura al capdavant de l'artilleria en l'acte de rendició i enfila el camí cap al Rosselló. Vers el 1654 es torna a casar, ara amb Estàsia d'Ardena, germana de Josep d'Ardena, amic i superior militar de Francesc. Hi va tenir també un fill, Josep. Quan va morir la segona esposa, ben aviat —cap al 1657—, Fontanella va entrar a l'orde de predicadors, al convent de Sant Domènec de Perpinyà; el 1660 va ser ordenat sacerdot i dotze anys més tard n'era prior. Allà mateix es va doctorar en Teologia. Entre 1663 i 1673 va exercir com a professor de Dret Canònic a la Universitat de Perpinyà, ciutat d'on, pel que sabem fins ara, ja no es devia moure fins a la seva mort, el 9 d'octubre de 1681.

La peripècia literària de Fontanella se'ns mostra distribuïda en dues etapes ben diferenciades. Un primer període, fins a 1652, es caracteritza per una vida activa, brillant i cortesana, a Barcelona, on el nostre jove lidera un cenacle literari català entusiasmats per les novetats. Als poemes epistolars del viatge a Münster i a la *Loa* a la *Tragicomèdia d'amor, firmesa i porfia* es manifesta explícitament aquest lideratge. De fet, Fontanella va demostrar sempre ser un home intel·ligent i d'una gran precocitat. Ja el 1639, amb només setze anys, apareixia publicat un poema seu, en català, entre els textos preliminars de l'edició d'una obra de dret del seu pare, a qui dedicava la composició: la influència formal i expressiva del cultisme gongorí hi és ben palesa. El 1641, amb divuit anys, duu a la impremta un opuscle panegíric per la mort de Pau Claris, president de la Generalitat, en què alterna la prosa cultista amb poemes en català, en llatí i en francès. Una actuació del 1643 mostra com, malgrat la seva juvenesa (vint anys), Fontanella ja era tota una autoritat en el món cultural barceloní: és l'encarregat de redactar la sentència o «vexamen», en vers i de to burlesc, com era de rigor, del certamen poètic convocat en honor de sant Tomàs amb motiu de l'arribada a Barcelona d'una relíquia del savi d'Aquino.

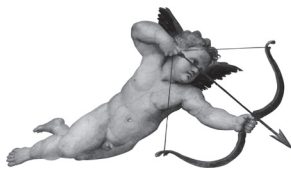
La segona època de la seva producció s'inicia amb el refugi en terres rosselloneses abans de complir els trenta anys. Aquí s'ha perdut la simbiosi entre política i cultura que s'havia teixit a Barcelona: l'actiu cercle cultural i literari barceloní que Francesc havia comandat ha desaparegut i no ens consta cap vinculació a altres cercles o activitats culturals de Perpinyà de característiques similars ni aproximades. És cert que l'atmosfera literària rossellonesa que va trobar el refugi Fontanella era radicalment diferent d'aquella a què estava acostumat a la capital del Principat. I no es va reproduir ni de bon tros la connexió dialèctica que va caracteritzar l'efervescent decenni barceloní. A partir de 1658, la temàtica religiosa, que ja abans havia estat present en l'obra fontanellana, esdevé predominant, i sembla probable que la seva obra passés a tenir una difusió molt menor; ho fa pensar el fet que la producció poètica del període rossellonès a penes compti amb circulació manuscrita.

El conjunt de l'obra fontanellana

El gruix de l'obra literària de Fontanella que conservem és prou considerable: unes tres-centes vint poesies, tres obres de teatre —una de les quals en un estat molt incipient— i algunes altres també de caràcter dramàtic, però breus, i un conjunt de textos que combinen prosa i vers.

Les tècniques poètiques fontanellanes són les pròpies de la poesia cultista de l'època. Metàfores, hipèrbats, antítesis, alliteracions, bimebracions i correlacions són algunes de les figures i estructures retòriques predominants en la seva obra. En no pas poques ocasions la seva poesia és profundament complexa, molt intel·lectualitzada. Sovint apareixen comparacions agosarades, versos felicíssims, audaces acrobàcies conceptuals. La tasca interpretativa que requereix és àrdua —advertiu la profusió de notes als versos que reclamen les obres que editem—, però sempre recompensa l'esforç invertit perquè revela una disposició

**TRAGICOMÈDIA
PASTORAL D'AMOR,
FIRMESA I PORFIA**

TRAGICOMÈDIA PASTORAL D'AMOR, FIRMESA I PORFIA

LOA

Fontano	Mireno
Guidèmio	Morano
Possimico	Tirsis
Cassòlio	Castàlio

Primo ix *Possimico*.

POSSIMICO

¡Socorro, amparo, favor!
*¡Ay, ay de mí que me agarran!*¹
Valga'm sant Non i sant Nen,²

1 Entenem que els versos 1-2 es diuen en castellà, ja que ni *socorro* ni *agarrar* reapareixen en l'obra catalana de Fontanella, i *amparo* i *favor* no hi són emprats mai com a exclamació. En realitat, no seria lògic que fos precisament el graciós qui irrompés d'entrada a escena fent servir un català ple de formes cultes. En canvi, la seva aparició d'improvís parlant en castellà i canviant de llengua a continuació motiva un contrast eficaç amb les invocacions còmiques que segueixen.

2 *sant Non i sant Nen*: joc de paraules que recorda la denominació popular dels sants Abdó i Senén, que eren designats com sant Nin i sant Non. La connexió humorística es produeix relacionant *nin* amb 'nen' i *non* amb 'fer la non-non' o 'fer nones'.

4   sant Pancrasi i santa Eufràsia,³
              valga'm sant Sist i sant Ou,⁴
              sant Cosme i santa Llogaia,
              i tots los sants invocats
8   contra bruixes i fantasmes!

Ix Cassòlio en hàbit de sagristà.

CASSÒLIO

*Quid cridas?*⁵ Com avalotes!
*Quare perturbas*⁶ la sala?

POSSIMICO

12   He vist... Mes no puc parlar,
              que lo temor m'ennuaga.

CASSÒLIO

16   Explica de tos temors,
              oh Possimico, la causa.
              Així podrà ma doctrina
              donar eixample⁷ a tes ànsies.

3 *sant Pancrasi*: sant Pancraç, sant miracler, invocat per obtenir salut i feina. | *santa Eufràsia*: invocada per expulsar els mals esperits.

4 *sant Sist i sant Ou*: sants Sixt i Ou (= Eudald o Teobald), patrons i (suposadament) fills del poble de Celrà. Com al vers 3, els noms dels sants apareixen en forma col·loquial per accentuar-ne l'efecte còmic.

5 *Quid cridas?*: 'Què crides?' És una expressió en llatí macarrònic, com altres que apareixeran en boca de Cassòlio.

6 *Quare perturbas?*: 'Per què pertorbes?'

7 *eixample*: 'expansió'.

POSSIMICO

Ta doctrina què podrà
contra una fantasma vana?⁸

CASSÒLIO

20 Ni m'espanten vanitats
ni les fantasmes m'espanten,
si tinc l'aigua per rodella,⁹
lo salpasser¹⁰ per espasa.

POSSIMICO

24 Mentre no la veus, Cassòlio,
que fàcilment la salpasses!¹¹
Mes si la veies present,
jo presumo que deixares¹²
a la fantasma la lloba¹³
28 i lo menjar a les calces.¹⁴

CASSÒLIO

Quant gallinament discorres!
Quant *imbelle*¹⁵ disparates!

8 *vana*: 'incorpòria'.

9 *rodella*: escut.

10 *salpasser*: 'aspersori', instrument per aspergir l'aigua beneïta (vegeu el vers anterior).

11 *salpasses*: 'ruïxes, aspergeïxes'.

12 *deixares*: 'deixaries'.

13 *lloba*: 'sotana'.

14 És a dir, que es cagarà de por.

15 *imbelle*: neologisme format en oposició a *belle* (amb elegància, bellament). El sentit, per tant, és 'sense bellesa, de manera ordinària o vulgar'.

POSSIMICO

32 Però, què podran obrar
ta valentia i tes armes
contra un somni que no entenc
i un prodigi que m'espanta?

CASSÒLIO

36 Perscrutar e intercapir
del somni les formes varies
mon ingeni requereix,
no la valentia i armes.¹⁶
Refereix-me, doncs, lo somni
40 i los prodigis enarra,
que les arts divinatòries
tinc en l'ungla epilogades:¹⁷
quiromància, geroscòpia,
44 necromància, piromància,¹⁸
profecia, vaticini,
farmaqueia,¹⁹ matemàtiques,
l'extispicina²⁰ i auguri,
48 enomància, capromància,²¹

16 El sentit d'aquests versos és: 'El que el meu enginy necessita és indagar i copsar les formes varies del somni, no pas la valentia i les armes [que has esmentat]'.

17 *epilogades*: 'resumides'. Manera artificiosa d'expressar la frase col·loquial 'tenir pel cap dels dits' (= saber de memòria, conèixer perfectament).

18 Formes d'endevinació per mitjà de la lectura de les mans, l'examinació de les vísceres dels animals, el contacte amb els morts i la invocació dels esperits, i la contemplació del foc.

19 *farmaqueia*: 'fetilleria'.

20 *extispicina*: pràctica equiparable a la geroscòpia (vers 43).

21 *enomància*: endevinació a partir del vi, vessat o dins d'un recipient. | *capromància*: endevinació a partir del fum d'una espelma.

genetliaca, goètica²²
*et reliquas artes magicas.*²³

POSSIMICO

52 Basta, Cassòlio, que apar,
segons los noms que relates,
que conjures los dimonis
o esquadrones les fantasmes.²⁴

CASSÒLIO

*Somnium igitur revela.*²⁵

POSSIMICO

56 Escolta, doncs, lo que passa.
Pensant en una comèdia
que per esta nit se guarda,²⁶
a penes la son molesta
60 m'ha fet tancar les pestanyes
quan he vist lo Llobregat
cenyit de fulles de parra
i coronat lo Besòs
64 de joncs, de bogues, de canyes.
S'eregia entre los dos
una gegantesca palma
que ensenyava una corona

22 *genetliaca*: endevinació basada en la data i l'hora del naixement de la persona. | *goètica*: branca de la màgia negra que invoca els esperits demoníacs.

23 'i la resta d'arts màgiques'.

24 *esquadrones*: 'fas formar en esquadró'.

25 'Doncs revela el teu somni'.

26 *se guarda*: 'està reservada'.

68 sobre les rames més altes.
Allí Guidèmio, Fontano,
allí Mireno, Menalcas,
Morano, Tirsis, Castàlio
72 a la corona aspiraven,
i altres de qui los ingenis
són honor de nostra pàtria.
Mes jo, transformat en mico,
76 entre les flors m'ocultava
fins que a robar la corona
m'exigiren les tres Gràcies.
En esta empresa deixí
80 burlades ses esperances,
sos designes en porreta
i sos desigs en porrassa.²⁷
Los pastors i les pastores
84 celebraven esta hassanya
quan m'ha aparegut²⁸ que veia
la fantasma de Juan Rana,²⁹
amb dos candeles per ulls,
88 per cap una carabassa,
amb un llençol per vestit
i una flassada per capa.
Deia que mon nom insigne
92 borrava sa antiga fama,

27 Versos 81-82: *en porreta*: 'nus, convertits en no res'. | *en porrassa*: augmentatiu fictici de *porreta*, usat humorísticament per intensificar la sensació de frustració de les Gràcies.

28 *aparegut*: 'semblar'.

29 *Juan Rana*: el més cèlebre *gracioso* (actor còmic) espanyol, anomenat Cosme Pérez (1593-1672); Juan Rana era el nom del personatge que l'identificava més.

i per cobrar los llores
 amenaçava venjances.
 Encara jo dormiria
 96 si el temor no em despertara,
 amb què desaparegueren
 Besòs, Llobregat, campanya,
 palma, sagales,³⁰ llores,
 100 pastors, corona i fantasma.

CASSÒLIO

Amb paraules, *ergo*, poques
 perquiriré lo que basta
 per a què entengues lo somni
 104 i burles les amenaces.
 La remuntada corona
 immortal fama declara,
 perquè és símbol, lo cícol,
 108 d'eternitat soberana;
 la palma mostra victòries;
 doncs, llorer, corona i palma
 del Llobregat al Besòs
 112 immortalisen ta fama.
Tandem,³¹ la fantasma indica
 que Joan Granota *vel*³² Rana
 amb enveges solemnisa³³
 116 lo que altres amb alabances.

30 *sagales*: 'noies, mosses'.

31 *Tandem*: 'Finalment'.

32 *vel*: 'o'.

33 *solemnisa*: 'proclama'. El mateix verb s'elideix en el vers següent.

Ergo, Possimico, corre:
representa, eleva, escampa,
jacta, ostenta, perficiona,³⁴
120 augmenta, mostra, dilata
les gràcies de ton ingeni,
la fortuna de tes gràcies,
puix ja veres la corona
124 per a ton front preparada.

POSSIMICO
Jo, graciós? Oh, què donaire!
Tan petit i amb estes barbes?³⁵
No dubto, no, que en eixir
128 faré ríurer una sala.
Doncs si no m'enganya el somni,
si Cassòlio no m'enganya,
si bufen³⁶ per totes parts
132 lo consueta³⁷ i les gràcies,
si en tan il·lustre auditori
meresc noves alabances,
jo confio que esta nit
136 he de créixer una cana!³⁸

³⁴ *perficiona*: 'perfecciona'.

³⁵ Les al·lusions de Possimico a la seva poca alçada són freqüents al llarg del text (vegeu els versos 617, 618, 637, 2595, 2614 de la *Tragicomèdia* i els versos 54, 271 i 293-294 de l'*Entremès*), de manera que podem pensar que aquesta era una característica física de l'actor. Les *barbes* eren una disfressa típica dels actors.

³⁶ *bufen*: «Dir coses en secret o dissimuladament per induir algú a fer alguna cosa» (DCVB, s. v. *bufar*); figuradament, 'inspiren, apunten'.

³⁷ *consueta*: «apuntador de teatre» (DCVB).

³⁸ *cana*: mida de llargada aproximada a un metre i seixanta centímetres.

CASSÒLIO
Simul igitur anem³⁹
on los amics nos aguarden.

POSSIMICO
Mes si el somni no em reïx,
140 com se'n riurà la fantasma!

Sona música dintre.

CASSÒLIO
Oh, Possimico: què sento?
Què nova harmonia estranya
de rabequets, cornamuses,
144 xirimies i guitarres?⁴⁰

POSSIMICO
Què nous capons sense ploma
fan galliner esta sala?

CASSÒLIO
Anem a veure lo que és.

POSSIMICO
148 Anem a saber la causa.

Van-se'n.

39 'Anem junts, doncs'.

40 *rabequets*: 'rabecs', espècie de violí de tres cordes. | *cornamuses*: 'gaites, sacs de gemecs'. | *xirimies*: 'xeremies o caramelles', instruments de vent fets amb una canya.

Canten dintre.

MÚSICA

Los pastors i les pastores
del Besòs i Llobregat
de les fletxes de Cupido
152 senten la força suau;
fletxes que, ferint los cors,
causen en nostres sagals
ja desdixada porfia
156 i ja firmesa constant.
Estes, Fontano, han de ser
l'objecte vui remuntat
que a la musa catalana
160 aliento nou donarà.

*Al que comencen a cantar, s'alçarà una cortina i se veurà
Fontano assentat amb una lira en la mà i a l'altra una corona
de flors; i a l'últim quartet va eixint al teatro amb Morano.*

FONTANO

Qual és l'assumpto major?

MÚSICA

Amor.

FONTANO

Done Amor a nostra empresa

MÚSICA

firmsa.

FONTANO
Done a l'esperança mia

MÚSICA

porfia.

164 FONTANO
Així Febo, així Talia
los versos que inspiraran
per digne assumpto tindran
Amor, firmesa i porfia.

168 Mes aguarda, Amor, espera,
oh Cupido soberà
que tot lo mortal rendeixes
i vences tot l'immortal!
172 Ou⁴¹ mos obsequis, puix só
de ton imperi vassall,
esclau de tos sentiments,
víctima de tos altars!

Ixen Mireno, Castàlio, Tirsis, Morano.

176 MIRENO
Oh Fontano! Estàs a punt?

CASTÀLIO
Mira, Fontano, que és tard...

41 *Ou*: 'oeix, escolta'.

TRAGICOMÈDIA PASTORAL AMOR, FIRMESA I PORFIA

INTERLOCUTORS

PASTORS DEL BESÒS

Mireno, pare de Fontano
Fontano
Pastor 1
Pastor 2
Pastor 3
Cassòlio, sagristà
Flora, pastora

PASTORS DEL LLOBREGAT

Morano, vell
Tirsis, germà de Morano
Guidèmio, fill de Tirsis
Pastor 1
Pastor 2
Possimico, graciós
Elisa, pastora

ACTE I

ESCENA 1

En la ribera del Llobregat.

FONTANO

Honor d'esta ribera,
hermosíssima nimfa, aguarda, espera!
Cortès, si no piadosa,
4 m'escolta,¹ Elisa ingrata,
antes de castigar-me, rigorosa.

ELISA

Si mires que és inútil ta porfia ...

FONTANO

Si mires cega² la firmesa mia ...

ELISA

8 ... per què expliques la queixa mallograda?

FONTANO

... per què burles la pena enamorada?

ELISA

No pot, no, de ma estela la influència

1 *m'escolta*: 'escolta'm' (imperatiu).

2 *mires cega*: és a dir, 'vols ignorar, no vols fer cas (de)'.

12 en la cànvida esfera de Diana³
aplaudir de Cupido la inclemència,⁴
seguir de Venus la inquietud profana.

(Se parla a part.)

16 (Perdona, amat Guidèmio,
si encobro aquella flama venturosa
que en mon cor s'alimenta rigorosa:
flama que no pot ésser extinguida
mentres natiu ardor me done vida.)

FONTANO

20 No puc, dolça pastora,
no adorar ta bellesa,
no culpar ta duresa,
quan, amb una i altra, vencedora,⁵
amb ànsies duplicades
24 me mates dos vegades.

ELISA

No tingues ja l'aflicció enganyosa,
o no ostentes, pastor, la verdadera.

FONTANO

28 No fores tan hermosa,
o no fores, Elisa, tan severa,
quietud alguna mon amor tindria,

3 La deessa Diana, identificada amb la Lluna, exemplifica la bellesa i la castedat.

4 Cupido és inclement perquè el seu poder és tirànic (vegeu els versos 73-74).

5 Vers hipomètric.

trobara⁶ algun descans la pena mia.
 Però si més ofenc quant més lamento,
 32 si amb fineses tes ires alimento,
       dolcíssima homicida,
 aquí mes armes tens: llevà'm la vida;
 de Diana seré víctima impura
 36 i trofeu infeliç de ta hermosura.
       Ah!, traspassa, enemiga,
 un pit que sols vivia d'adorar-te
 i morirà content per obligar-te.⁷
 40 Ah!, borra amb ma sang, borra,
       irada i venjativa,
 la imatge que en mon cor conservo viva.
       Si et cansa ma porfia,
 44 amb mort cruel castiga ma osadia;
       si et llastima ma pena,
 rompa la Mort, piadosa, ma cadena.
       O cruel o piadosa,
 48 serena la tormenta en què m'anegues;
 donà'm la mort, puix que la vida em negues.⁸
 Mes, per a què és l'acer?⁹ Si per matar-me
       basta ma pena trista,

6 *trobara*: 'trobaria'.

7 *per obligar-te*: perquè finalment ell [el seu pit, o el seu cor; sinècdoke] ha aconseguit que ella li fes cas, induint-la a matar-lo.

8 Versos 43-49: 'Si t'ofèn la meva insistència, mata'm; si et compadeixes de mi, mata'm també (vers 34), i que la Mort se m'emporti. Tant me fa que sigui per la teva crueltat o per la pietat teva: allibera'm d'aquest sofriment insuportable'.

9 *per a què és l'acer?*: 'per a què fa falta una arma blanca (espasa, punyal, etc.)?'

52   sobra ta irada vista¹⁰
                   (oh fulgurants esteles¹¹
                   per on centelles de rigor conspires),¹²
                   que, per mon fat, venero.
 56   Cessen, cessen les ires
                   d'una influència sempre desdenyosa;¹³
                   no per gosar¹⁴ la vida que no espero,
                   sinó perquè, amb fortuna més ditxosa,
 60   ma joventut alabe desdixada,
                   si em mira llastimada,
                   la causa de ma pena llastimosa.¹⁵
                   Ni la mort pot privar-me d'adorar-te,
 64   ingratíssima Elisa,
                   puix l'esperit amant de ta hermosura
                   tos passos seguirà qual sombra obscura,
                   i culparà ta ingratitud tirana
 68   des de l'urna infeliç la cendra vana.¹⁶

10 El sentit dels versos 50-52 és: 'Si per morir n'hi ha prou amb la meua pena trista, no cal que em matis amb la mirada hostil'.

11 *esteles*: els ulls d'Elisa.

12 *conspires*: ús transitiu del verb intransitiu.

13 *d'una*: 'a causa d'una, per una'. | La *influència* és la de Diana, freda i distant (vegeu els versos 10-11, 35 i 76 i la nota als versos 10-12 i 76).

14 *gosar*: gaudir.

15 *la causa*: Elisa. El sentit dels versos 58-62 és el següent: 'no pas perquè esperi ser correspost en el meu amor, sinó perquè, si Elisa em plany (*si em mira llastimada*), pugui continuar lloant jo (*ma joventut desdixada*) la culpable del meu sofriment'. La compassió de la dama no implica correspondència en el sentiment amorós, però exclou el desdeny.

16 Versos 65-68: quiasme. *L'esperit* és el subjecte de *seguirà*, i *la cendra*, el subjecte de *culparà*.

ELISA
 A llàstima m'incites;
 però quan m'ensenyas
 desesperada pena,
 72 ma llibertat empenyes¹⁷
 a fugir de l'Amor, dura cadena.
 Oh tirà rigorós, Cupido cego!
 Oh Venus inhumana!
 76 Ditxoses sols les ares de Diana.¹⁸

FONTANO
 ¿Ditxoses sols les ares de Diana
 quan, bella caçadora,¹⁹
 fuges de qui t'adora?²⁰
 80 ¿Per una fera que a tos peus rendida²¹
 en tes fletxes espera nova vida?
 Però Venus, ofesa,²²
 castigarà algun dia ta altivesa.

ELISA
 84 Castigarà algun dia ta altivesa
 castíssima Diana,
 si ta porfia vana
 tiranisar la llibertat procura,

17 *empenyes*: 'obligues'.

18 Versos 74-76: Elisa oposa la mala influència, sensual i llibertina, de Cupido i Venus a la castedat i la temperança de Diana.

19 Diana és la deessa de la cacera. Fontano compara Elisa amb Diana.

20 *qui t'adora*: Fontano.

21 *Per una fera*: 'a causa d'una fera capturada' (= Fontano).

22 *ofesa*: perquè Elisa menysprea les delícies de l'amor.

88 de l'honor immortal prenda segura,
i la casta osadia
tindrà victòria contra la porfia.²³

FONTANO

Tindrà victòria contra la porfia
92 de ta injusta arrogància
mon amor, ma constància,
o al fi serà ma vida
despulla desdixada
96 de la fortuna irada,
memòria repetida²⁴
d'ingrata, de cruel i d'homicida.

ELISA

D'ingrata, de cruel i d'homicida²⁵
100 no culpes ma forçosa resistència;
culpa de les esteles la influència,
i amb la queixa importuna
borra lo fat, mitiga la fortuna,
104 o tos errors olvida
amant a altra pastora
de tantes que venera
del Llobregat florida la ribera:

23 Versos 84-90: Elisa replica que serà Diana qui castigarà l'altivesa. Així, la continença d'Elisa vencerà la porfídia d'ell. Per a ella, la seva llibertat és la garantia de la pervivència del seu honor.

24 *memòria repetida*: 'record constant'.

25 Notem que al llarg d'aquesta sèrie de rèpliques (versos 76-99) sempre es reprèn el vers final de cada parlament com a primer vers de la resposta.

108   serenarà tes queixes la venjança,
mudarà tes desdixes ma mudança.²⁶

FONTANO

Aquella flama pura
que dins mon cor encesa
112   desdora ta esquivesa
i adora ta hermosura
ni la venjança espera ni mudança,
quan tu, de mos cuidados vencedora,
116   oposes ta venjança
a la finesa mia,
castigues ma porfia,
desterres ma esperança.
120   Però no puc trobar mudança alguna
en lo rigor de ma cruel fortuna.

ELISA

Quan, doncs, s'acabaran tes queixes vanes?

FONTANO

Quan ton rigor s'acabe, Elisa bella.

ELISA

124   No és rigor la virtut que m'aconsella.

26 *ma mudança*: es refereix a la substitució d'ella per una altra pastora. Elisa planteja a Fontano dues possibilitats, que són dues solucions (versos 108-109): o l'oblida per una altra (versos 104-107) o dirigeix les queixes als culpables, que són els déus (124-126).

FONTANO
Jamai la ingratitud és virtuosa.

ELISA
És resistència honrosa.

FONTANO
Crueltat és inhumana.

ELISA
És llei de mon honor.

FONTANO
128   És llei tirana.

Va-se'n Elisa.

ESCENA 2

FONTANO
¿D'esta manera deixes
l'amor sens esperança,
la pena sens alívio?
132   Oh amor infortunat! Oh pena trista!
         Oh bellesa inhumana,
         dura, cruel, tirana!
Si per humils menysprees mes fineses,
136   ou ires, fúries, ràbies!
Però són fletxes com si al cel tirades,
les que el dolor a pesar meu conspira,

puix fan l'efecte contra qui les tira.
 140   Entre la selva inculta²⁷
              veuran les feres una nova fera:²⁸
              fera la més cruel, la més esquiva
              que en les penyes d'Hircània²⁹
 144   haja pres amb la vida la duresa;
              tigre feroç, irada,
              vestida d'astres, de rigors armada.
              Entre la selva inculta,
 148   veuran les serps una altra serp altiva:
              la més cruel que en les arenes seques
              de la Líbia abrasada
              haja crescut dels àspids de Medusa;³⁰
 152   basilisco³¹ que amb força peregrina
              en les flames dels ulls la mort fulmina.³²
              No temes que et seguesca,
              perquè el pes de ma pena
 156   deté amb freda cadena
              ma planta³³ temerosa,
              que sols era ditxosa
              quan seguia com a ombra tes pitjades;
 160   mes era una ombra³⁴ aquesta ditxa mia.

27 *inculta*: 'no cultivada, salvatge'.

28 *una nova fera*: Elisa és el tigre del vers 145, la serp del 148, el basilisc del 152.

29 *Hircània*: antiga regió de Pèrsia.

30 *àspids de Medusa*: Medusa, una de les tres gorgones, era un monstre mitològic amb serps verinoses al cap en comptes de cabells.

31 *basilisco*: ésser fantàstic, com una serp gegant que matava només amb la mirada.

32 *fulmina*: 'provoca, produeix'. L'objecte directe és la *mort*.

33 *planta*: 'peu'; sinècdoque.

34 *una ombra*: 'una il·lusió, un engany'.

Ara, mentres immoble³⁵
 acompanyo tos passos amb mes queixes,
 serem un nou exemple:
 164 de lleugeresa tu, jo de constància.
 Injusta lleugeresa,
 que les glòries ofèn de ta bellesa;
 constància infortunada,
 168 de rigors invencibles maltractada.
 Serem un nou exemple
 en estes selves mudes³⁶
 on escriu amb ton nom la tirania,³⁷
 172 que més creix en ton pit que en eixos arbres.³⁸
 I els pastors, les sagales
 llegiran ta arrogància,
 i alabaran, Elisa, ma constància.
 176 Ah dura, ah ingrata Elisa!
 ¿D'esta manera deixes
 a qui jamás podrà deixar d'amar-te?
 ¿Així fuges les queixes
 180 que, en pena tan estranya,
 a pietat han mogut esta muntanya?
 ¿Així burles, esquiva,
 de Morano, ton pare, la promesa,
 184 de Mireno, mon pare, la noblesa,
 les veus de nostre oracle publicades,
 les veus de mon amor desesperades?

35 *immobile*: 'immòbil, estàtic'.

36 *mudes*: 'insensibles'.

37 La tirania està personificada en Elisa.

38 La indiferència d'Elisa cap al seu sofriment és més dura que la insensibilitat dels arbres (vers 170) quan senten els seus planys.

LO DESENGANY
POEMA DRAMÀTIC

LLETRA QUE ES CANTA
EN LO PRINCIPI

FAMA

*Alerta, amadors, alerta:
no fieu en les paraules,
puix ara en la bellesa més divina
4 ha faltat lo valor i la constància.*

UN

Qui penetra nostra esfera
amb les plomes argentades?

FAMA

8 Jo só lo clarí del temps,
jo só la parlera Fama.

UN

Què nou accident inspira
la veu amb què ens desenganyes?

FAMA

12 Ja les flames de Cupido
són del desengany les ares.

UN

Qual és lo subjecte?

FAMA

Venus.

UN

I la causa?

FAMA

La mudança.

UN

Qui a la mudança l'obliga?

FAMA

16

De Saturno les paraules.

20

Alerta, amadors, alerta,
puix la bellesa més rara¹
per lo vilíssim Vulcano
olvida al déu de les armes.²
Juntén-se d'aquí al davant³
lo ratpenat i la garsa,
lo buit i la filomena,⁴
24 lo corb i l'àguila blanca,
que lo desig de casar
al més desigual iguala.⁵

1 Venus; és *rara* en el sentit d'única, singular'.

2 Mart.

3 'Ajuntin-se a partir d'ara'.

4 *filomena*: el rossinyol.

5 Versos 25-26: 'la necessitat de fer un bon matrimoni, un enllaç interessat, acaba produint estranyes parelles, unions que d'altra manera serien difícils d'explicar'.

*Alerta, amadors, alerta:
no feu en les paraules,
puix ara en la bellesa més divina
ha faltat lo valor i la constància.*

LO DESENGANY

POEMA DRAMÀTIC

Tirsis / Nereo	Piragmon	} cíclopes
Mireno / Mercuri	Bronte	
Mauro, màgic	Esterope	
Cassolano, son alumno	Polifemo	
Vulcano	Flora	} salvatges
Venus	Priapo	
Marte / Los Zelos	Vertumno	
Apollo	L'Abril	
Lo Desengany	Lo Maig	
Música	Pomona	

ACTE I

ESCENA 1

Tirsis i Mireno

TIRSIS

Esta que veus nativa¹ arquitectura
de pardo² i negre marbre fabricada,
cenyida de la bàrbara espessura,
4 dels caçadors i feres ignorada,
és la porta fatal, lòbrega, obscura
de la cova de Mauro celebrada:
escola singular³ de sa doctrina,
8 temple funest de Pluto i Proserpina.⁴
Aquí lo màgic amb la veu horrible
confon lo mar, refrena la ribera,⁵
i en lo llibre del fat, imperceptible,⁶
12 los contingents possibles⁷ considera,
la força dels caràcters invencible;⁸

1 *nativa*: 'natural'.

2 *pardo*: 'gris'.

3 'La *cova* és l'única (*singular*) escola de la doctrina de Mauro'.

4 Plutó i Prosèrpina són déus romans de l'inframón.

5 *lo màgic*, Mauro, 'altera el mar i atura el riu'.

6 'i en l'invisible llibre del destí'.

7 *contingents*: 'tot allò que pot esdevenir-se o no, en contraposició a allò ineluctable'.

8 El sintagma ve regit també pel verb *considera* del vers anterior. | A diferència de l'anterior, aquest vers remet a les coses en principi impossibles. Els *caràcters* són les lletres del *llibre del fat*. Entengui's: 'la força invencible dels caràcters'.

los influxos perturba de l'esfera,⁹
los aspectes revoca de la Lluna,¹⁰
16 i amb ella pot mudar nostra fortuna.¹¹

MIRENO

Esta, Tirsis, vaníloqua¹² doctrina
de deliris horrendos està plena,
puix sols idea arquètipa divina
20 sens fat algun nostra salut ordena.¹³
D'esta primera causa s'origina
constant, de les segones, la cadena
que ministra, amb eterna dependència,
24 ordes de la suprema providència.¹⁴

TIRSIS

La cadena, oh Mireno, fabricada
de causes a l'arquètipa subjectes,
prevenint los efectes, tal vegada

9 Es refereix a l'*esfera* dels estels fixos, la vuitena i darrera de les esferes del cosmos geocèntric, on residien els estels, els quals influeixen damunt l'esdevenidor humà.

10 Els *aspectes* fan referència a la situació dels astres del sistema solar en relació amb els altres; en aquest cas de la Lluna respecte a la resta. | *revoca*: 'cancel·la'. | Probablement el vers es refereix a la influència d'aquestes posicions respectives o conjuncions dels astres damunt dels éssers humans.

11 Entenem: 'amb la veu (vers 9) pot canviar la nostra fortuna'.

12 *vaniloqua*: 'insubstancial'.

13 Versos 19-20: només Déu (*idea arquètipa divina*) pot disposar la nostra salvació (*salut*), sense necessitat del destí (*sens fat algun*).

14 Versos 21-24: 'D'aquesta primera causa (= *idea arquètipa divina*) neix la cadena constant de les segones causes, la qual (*primera causa*) administra ordres de la providència suprema (= *Déu*) amb eterna dependència.'

- 28 amb los senyals declara los efectes.¹⁵
Amb les terrenesombres ofuscada,
ignora nostra vista los objectes,¹⁶
però de Mauro la ciència rara
32 amb los raigs de son geni los declara.¹⁷
Mes si en lo venider és poc segura
de Mauro la fatídica destresa,¹⁸
almanco en la passada desventura
36 pot mitigar lo curs de ma tristesa.

MIRENO

- En va lo Cel, en va l'Infern conjura¹⁹
per vèncer de mes penes la feresa,
que²⁰ lo dolor que mos sentits domina,
40 més que la causa, sent la medicina.
Ja Circe lamentà, sentí Medea²¹
que no és amor amb herbes medicable;
a Febo demostrà nimfa penea

15 Versos 25-28: 'La cadena de les causes de (*subjectes a*) la causa arquetípica potser precedeix els efectes mitjançant senyals' (que són els que el mag pot percebre: així pot alterar la seqüència de les causes abans no se'n segueixi l'efecte).

16 Versos 29-30: idea platònica segons la qual el món material (*terrenes ombres*) impedeix accedir directament a la idea o arquetip de les coses.

17 Versos 31-32: hipèrbaton: 'la ciència rara de Mauro los [= *los objectes*, vers 30] declara amb los raigs de son geni'.

18 Al·ludeix a la *destresa* de Mauro per anunciar el destí o fat.

19 El subjecte de *conjura* és Mauro.

20 Versos 39-40: 'el dolor del remei serà més dur que mantenir la causa del conflicte amorós'. | *que*: 'perquè, ja que'.

21 Circe i Medea són dues màgiques de la literatura clàssica que, tot i això, van experimentar el patiment amorós.

44 que la fletxa d'Amor és incurable:²²
doncs,²³ en amor inútilment s'emplea
lo saber que judiques admirable.²⁴
Mes qui, deixant la cova tenebrosa,
48 veloç penetra aquesta selva ombrosa?

ESCENA 2

Tirsis, Mireno, Cassolano

CASSOLANO

*Mirtomiro, asterotripes,
necroperos, floxifús,
antilupo, celibando,
52 nicticoros, artanuix!*

TIRSIS

Est és alumno de Mauro...

CASSOLANO

Qui m'altera lo conjur?
Qui gosa d'aquestes selves
56 penetrar lo lloc ocult?
Si us haveu perdut caçant,
sereu de veres perduts,
que los que veuen mes coves
60 no tornen a eixir a llum!

22 Versos 43-44: al·lusió a l'episodi d'Apol·lo i Dafne, nimfa filla de Peneu.

23 *doncs*: 'així doncs'.

24 El saber màgic de Mauro.

MIRENO

64   Antes que tes veus m'espanten
amb lo fantàstic embust,
sabré si en aquesta espasa
tenen força los conjurs.

TIRSIS

Aguarda, amic: si de Mauro
esperam nostra quietud,
no l'irrites amb tes ires.

CASSOLANO

68   Deixa, foraster, l'enuig,
puix que lo valor que ensenyes
tots mos rigors ha vençuts.
Havem de ser grans amics.

TIRSIS

72   Ho estimam tots, com és just.

CASSOLANO

76   Jo us ensenyaré mes obres
perquè conegau al punt
que no em coronen en va
los tròpics i los colurs.²⁵

25 Els *colurs* són «cadascun dels dos cercles de l'esfera que es tallen perpendicularment en els pols i toquen l'eclíptica un en els punts equinoccials i l'altre en els solsticials» (DCVB). El sentit dels versos 73-76 és que Cassolano es vanta de ser altament considerat arreu per les seves obres.

MIRENO

Qual és ton nom? Què exercici
te fa viure tan ocult?

CASSOLANO

80 Allà va ma romançada,
digna de major volum.
Jo só lo gran Cassolano,
tan gegantíssim que puc,
millor que lo vell Atlant,
84 sustentar los orbes junts.²⁶
A mi la nimfa més bella
que hagen vist terrestres ulls
(si enfalagats de sa vista
88 pogueren mirar son llum,
mes tan vana, tan mudable
que dignament ha pogut
de torres i campanars
92 ésser lo penell més fluix)
favors me deia majors²⁷
i perdia al punt lo punt
per assentar mos cuidados
96 en lo llibre dels perduts.²⁸

26 *Atlant* (o *Atles*) era un tità preolímpic a qui, havent perdut la revolta contra els déus o titanomàquia, Zeus va imposar el càstig de portar el cel i la terra (*los orbes*) damunt les espatlles.

27 'em feia grans promeses'.

28 Versos 95-96: entenem que les atencions amoroses (*cuidados*) de Cassolano s'inscriuen (*assentar*) en el *llibre dels perduts*, és a dir, que no obtenen cap favor de la *nimfa* (vers 85); cf. «*Posar una cosa en el llibre dels perduts*: donar-la per perduda, o per incobrable» (DCVB, s. v. *llibre*).

M'olvidà per un indigne,
 per un galant importú,
 que a ser ella estada Pòrcia,
 100 retratara a Marco Brut;²⁹
 ni en açò m'estimo menos,
 perquè està posat en ús
 que sempre les més altives
 104 eligen al més flantum;³⁰
 ni per infeliç me tinc,
 que en amor tan poc segur
 restarà més venturós
 108 l'olvidat que lo volgut.³¹
 Contret,³² doncs, en sa mudança
 i tolit de son ergull
 fiu una figa a l'Amor,³³
 112 que és fruita contra son gust,
 i doní una coça al món,
 que, rodolant com un truc,³⁴

29 Versos 99-100: Pòrcia era esposa de Marc Juni Brut, un dels assassins de Juli Cèsar; es va suïcidar quan va saber de la mort del seu marit. El sentit dels versos en relació amb l'episodi clàssic no resulta clar; no podem descartar el recurs a l'acudit (notem que les paraules són de Cassolano) mitjançant les paraules Pòrcia i Brut ('marc brut', d'una pintura), que remeten a mots poc elegants. | *retratara*: 'retratària, seria igual com'.

30 Cassolano afirma que ser rebutjat per la nimfa no ha afectat la seva autoestima perquè és habitual que les dones més *altives* (inabastables) triïn per amant un qual-sevol (un *flantum*).

31 Versos 107-108: perquè l'amant escollit haurà de patir les velleïtats i mudances de la nimfa (vegeu els versos 89-92).

32 *Contret* i *tolit* (al vers següent) són sinònims per 'impedit'.

33 *Fer una figa* és fer el gest ofensiu de mostrar el dit polze entre l'índex i el dit del mig amb el puny clos.

34 *truc*: 'palet de riera'.

116   volteja de tal manera
                       que ja l'he desconegut.
                       Restí per fer penitència
                       en aquest desert obscur
 120   on de Mauro la doctrina
                       serena tots mos enuigs;
                       alguns anys só estat novici
                       de sos màgics estatuts
 124   fins a alcançar dignament
                       aquest escolar capús,³⁵
                       on aguardo que mes obres
                       me puguen tràurer a llum³⁶
                       amb mitra i escapulari
 128   i mil pintures damunt.³⁷
                       He fet vèurer amb mon art
                       que Merlín fou un merluç,³⁸
                       que a mon saber no arribaren
 132   ni Fausto ni Abenisuf;³⁹
                       entre les bruixes só mag,
                       entre los magos só bruix,
                       calabriant⁴⁰ los preceptes

35 Versos 123-124: és a dir, 'fins assolir un cert grau 'acadèmic' en el ram'. | *capús*: «Vesta llarguera, a manera de capa amb capulla, que es duia en els segles xv-xvii» (DCVB).

36 'em facin obtenir prestigi'.

37 Versos 127-128: al·ludeix jocosament als honors que hauria d'obtenir.

38 *Merlín*: mag protector del rei Artús en les llegendes de l'anomenada matèria de Bretanya.

39 *Fausto*: potser la primera cita en la literatura catalana del personatge d'origen alemany, el mag que va pactar amb el diable. | *Abenisuf*: probablement remet a *Ali ibn Yusuf*, autor sufi del segle xiii.

40 *calabriant*: 'barrejant'.

136 i emborratxant los costums.
¿Qui ha entès mai millor que jo
sedassets, cabells, engruts,
ampolles, conques, bacines,
140 ungüents, candeles, perfums,
nòmines, llàmines, cèrcols,
versos, caràcters, conjurs,
dogals, bacins i salives?⁴¹
Ningú responeu?

TIRSIS I MIRENO

144 Ningú!

CASSOLANO

¿Qui ha empleat millor que jo
del gat guineo⁴² los ulls,
lo cor del negre moltó,
148 les entranyes dels difunts,
la maneta de l'albat,
ales de gall i de xup,⁴³
i del calàpet la sang?
Ningú responeu?

TIRSIS I MIRENO

152 Ningú!

41 Versos 138-143: Cassolano llança una enumeració d'estris, mètodes, activitats i productes vinculats a la màgia tradicional. | *nòmines*: la nòmina era una «cèdula o placa on persones supersticioses escrivien certs noms considerats com a posseïdors de virtut contra encantaments i altres perills» (DCVB).

42 *gat guineo*: 'gat negre, tradicionalment relacionat amb la màgia negra'.

43 *xup*: 'òliba'.

CASSOLANO

Untar los peus i los polsos
d'ungüents, emplastres, betums;
eixir per la ximenea
156 com si isqués d'algun trabuc;
rompre en la nit los aires
com un ocellet nocturn
i trobar-se en mig instant
160 quatre-centes llegües lluny:⁴⁴
qui ho ha fet millor que jo?
Ningú, mos amics.

TIRSIS I MIRENO

Ningú!

CASSOLANO

Remendar edats i cares
164 amb lleixius, olis i sucs,
i los esgarros secrets,⁴⁵
amb vidre, seda i alum,
receptes totes dictades
168 per lo mateix Bersebuc,⁴⁶
qui ho ha fet millor que jo?
Ningú, mos amics.

44 Versos 155-160: aquests versos al·ludeixen a les creences de l'època sobre la brui-xeria: els espais de pas (com finestres, xemeneies, etc.) o llindes d'accés als espais alternatius, l'associació amb la nit i els animals nocturns, com també la capacitat per al trasllat instantani en l'espai.

45 *esgarros*: 'esquinços (s'entén, de l'himen)'.

46 *Bersebuc*: 'Belzebú, un altre nom de Satanàs o Lluçifer'.

TIRSIS I MIRENO

Ningú!

CASSOLANO

172 Mes ja veig eixir a Mauro
que m'ha encantat lo discurs;
mentres ell diu lo demés,
jo me'n torno a fer lo mut.

ESCENA 3

Mauro, Tirsis i Mireno

MAURO

176 Oh tu,⁴⁷ que amb flors i minerals intentes
curar de ton amor la pena dura:
amb la cura fomentes la locura
i a la locura los furors augmentes!

180 Oh quant a ton pesar experimentes
que fugen los remeis a qui els procura
i que per confessar ta desventura
a costa de ta vida l'alimentes!⁴⁸

184 Passa la vida, doncs, sens estimar-la,
irrita les mudances i los zelos⁴⁹
que t'amenacen tràgica ruïna:

47 Mauro s'adreça a Tirsis.

48 Versos 181-182: a còpia de proclamar la seva desgràcia, l'alimenta en detriment de la pròpia vida.

49 En comptes d'apaivagar les gelosies i mudances amoroses, les incita amb els remeis equivocats.

ÍNDEX ANTROPONÍMIC I GLOSSARI

ÍNDEX ANTROPONÍMIC

Aquest índex de noms inclou tant els personatges que apareixen en escena com els que són només esmentats. Es recullen en la forma que tenen en el text, seguida d'una mínima explicació. La sigla *AFP* correspon a la *Tragicomèdia d'amor, firmesa i porfia*; la sigla *LD*, a *Lo Desengany*.

No hi hem inclòs els personatges Pastor 1 i Pastor 2 d'*AFP*, ni tampoc Home 1, Home 2, Dona 1, Dona 2 de l'*Entremès d'AFP*, perquè no són pròpiament personatges sinó veus. A l'*Entremès d'AFP*, les *dramatis personae* dels manuscrits inclouen uns «músics», en plural. En canvi, al cos de l'obra la forma que apareix és «Música» (vegeu aquest nom).

Abenisuf: probablement remet a Ali ibn Yusuf, autor sufí del segle XIII.

Abril: personatge allegòric que simbolitza la primavera; apareix en escena a *LD* entre els membres de la cort de Venus en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano.

Acidàlia: un dels epítets de Venus. És també el nom d'una font de Beòcia on es banyaven Venus i les nimfes.

Aguirre, Francisco d': aragonès, és un dels set pintors esmentats a *LD*; va treballar a Barcelona i ocasionalment a Castella. Actiu a mitjan segle XVII (?-1669?).

Alecto: Allecto, una de les tres Fúries, Erínies o Eumènides, personificacions mitològiques infernals de la venjança contra certs crims.

Altisent: un dels set pintors esmentats a *LD*; tant es pot referir al cerverí Leandre Altisent (m. 1648) com al seu pare Gaspar (La Figuerosa, 1589 - c. 1640), pintor i poeta reconegut.

Amadís de Gaula: protagonista de la novel·la de cavalleries homònima, que va sofrir el desamor de la seva estimada Oriana.

Amaltea: nimfa dida de Júpiter, la qual va ser propietària del corn de l'abundància o cornucòpia; és símbol de la fertilitat de la natura i sovint apareix representada per una cabra.

Amarilis: esposa de Morano a *AFP*, que apareix esmentada a l'obra però no hi intervé.

Amfíó: divinitat grega. Al so de la seva lira les pedres es movien i ocupaven el lloc que els corresponia als murs de Tebes.

Amfitrite: deessa de les aigües manses.

Amintas: pastor del Llobregat a *AFP*; quinze anys abans del moment de l'acció tingué cura d'un infant abandonat, que després resultarà que es tracta de Guidèmio, fill de Tirsis i Clori.

Apol·lo: déu del Sol (Febus), amic i confident de Marte a *LD*.

Arnau: Joan Arnau Moret (Sant Feliu de Guíxols, c. 1604 - Barcelona, 1693), el més prestigiós dels set pintors catalans esmentats a *LD*.

Astrea: deessa grega que representava la justícia i la virtut, i que habitava la terra durant l'edat d'or.

Atalanta: heroïna de la mitologia grega, excel·lent caçadora i corredora. Havia decidit mantenir-se verge, però va acabar casant-se amb Hipòmenes, que la va vèncer en una correguda llançant-li tres pomes d'or del Jardí de les Hespèrides que li havia donat Venus.

Atlant: tità preolímpic a qui, després de sotmetre la revolta contra els déus o titanomàquia, Zeus va imposar el càstig de portar el cel i la terra damunt les espatlles.

Aurora: deessa que personifica l'alba; precursora del Sol (Febus), dona pas a la llum del dia cada matí.

Baco: Bacus, déu romà del vi, la rauxa i les festes.

Bellona: deessa romana de la guerra.

Bersebuc: Belzebú, un altre nom de Satanàs o Lluçifer.

Bronte: Brontes (el tro) pertany a la primera generació de ciclops, gegants amb un sol ull al front, fills d'Urà i Gea. A *LD* apareixen com a ajudants del déu ferrer Vulcano.

Brut, Marc: vegeu Pòrcia.

Caront: barquer encarregat de dur les ànimes a l'Hades o regne dels morts travessant el riu Aqueront.

Casanoves: Antoni Casanoves, un dels set pintors esmentats a *LD*, actiu a mitjan segle XVII.

Cassolano: deixeble i antagonista del mag Mauro a *LD*, representa la màgia negra i té les característiques del personatge graciós.

Cassòlio: sagristà a *AFP*, rival amorós de Possimico; és un personatge pedant que parla en llatí macarrònic.

Castàlio: personatge que només apareix a la lloa d'*AFP*; conversa amb Fontano, autor, juntament amb Mireno.

Càstor: amb el seu germà Pòllux va deslliurar l'expedició dels argonautes d'una terrible tempesta personificant els focs de sant Elm.

Ceres: deessa romana de l'agricultura.

Cíntia: sobrenom de Diana caçadora.

Circe: bruixa encisera que apareix a l'*Odissea* i reté Ulisses a l'illa d'Eea.

Citerea: un altre nom de Venus.

Clori: esposa de Tirsis, majoral del Llobregat, a *AFP*; ha mort quinze anys abans de la representació, després de tenir un fill, Guidèmio.

Coca: Manuel de Coca y Reyes, graciós i ballarí, potser d'origen gascó; va morir vers el 1660. És un dels papers que assumeix Possimico a l'*Entremès* d'*AFP* (vegeu també Rana, Romo i Triviño).

Cuquet: Pere Cuquet (c. 1595 - 1666) un dels set pintors esmentats a *LD*.

Desengany: personatge allegòric que dona títol a *LD* i que apareix com a *deus ex machina* en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano per fer reflexionar Marte sobre el seu capteniment amorós.

Diana: deessa de la cacera i dels boscos, porta un arc amb fletxes i és verge; simbolitzada per la Lluna, representa la vida solitària i la castedat.

Doris: deessa del mar, mare de les nereides.

dria: dríada, nimfa dels arbres i els boscos.

Eco: nimfa dels boscos. La deessa Hera la va condemnar a ser una veu que no podia parlar sinó repetint els darrers sons pronunciats per algú altre, ni restar callada després que hagués parlat algú.

Elisa: personatge protagonista d'*AFP*, pretesa pastora del Llobregat que és requerida d'amors alhora per Fontano i per Guidèmio, de bàndols contraris. Finalment, es descobrirà que era filla de Menalcas i Filis, del Besòs, i que quinze anys abans del moment de l'acció va ser adoptada per Morano i Amarilis, pastors del Llobregat, arran de la mort de Filis en el part i de la desaparició de Tirsis, el segrestador de la seva mare.

Esterope: Estèropes (el llampec), pertany a la primera generació de ciclops, gegants amb un sol ull al front, fills d'Urà i Gea. A *LD* apareixen com a ajudants del déu ferrer Vulcano.

Eufràsia, santa: invocada per expulsar els mals esperits.

Europa: princesa de Fenícia; Júpiter se'n va enamorar i, convertit en toro, la va raptar i portar a Creta.

Faeton: Faetont, fill d'Hèlios, el Sol, i de Clímene. Va demanar al seu pare poder menar el carro del Sol, però els cavalls es van desbocar i el Sol va causar danys catastròfics a la Terra. Al final Zeus (Júpiter) va fulminar Faetont amb els seus llamps i el va precipitar al riu Erídan (el Po).

Fausto: mag del llegendari alemany que va pactar amb el diable.

Febo: Febus, un dels epítets d'Apol·lo.

Ferrabràs: gegant sarraí, personatge de la literatura de tema carolingi.

Filis: esposa de Menalcas, majoral dels pastors del Besòs, a *AFP*. Embarassada de nou mesos, va ser raptada per Tirsis, del Llobregat, i va morir en parir Elisa, quinze anys abans del moment de l'acció. El nom de Filis és molt freqüent a la poesia castellana de tema pastoral. Lope de Vega va triar aquest nom per dedicar-li un cicle de poesies amoroses.

Flora: a *AFP* és una pastora del Besòs que pertany al cercle dels graciosos; se'n disputen els amors Possimico i Cassòlio. A *LD* és la divinitat que representa la floració i l'esclat de la primavera; pertany a la cort de Venus en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano.

Fontano: pastor del Besòs, fill de Mireno, a *AFP*; és un dels contendents per l'amor d'Elisa. Una interpretació errònia de l'oracle li ofereix expectatives de posar la pau entre els bàndols pastorals gràcies a la unió amb Elisa del Llobregat, però ella li és hostil perquè estima Guidèmio del Llobregat. A *LD* és esmentat (v. 323), juntament amb Guidèmio, com a actors que prendran part en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano.

Fúries: les tres germanes Erínies (Allecto, Tisífone i Megera), divinitats mitològiques que es dedicaven a castigar els criminals de manera implacable.

Galatea: la més bella de les nereides; el ciclop Polifem n'estava enamorat i, gelós dels amors de la nereida i Acis, va matar-ne l'amant.

Glauc: Glauc, divinitat marina.

Guidèmio: pastor del Llobregat, fill de Tirsis i Clori, a *AFP*; després de la mort de Clori, Tirsis raptà Filis, i Guidèmio, abandonat, fou recollit com un nadó desconegut per Amintas, pastor del Llobregat. Quinze anys després, es disputa amb Fontano l'amor d'Elisa; el seu triomf farà possible la pau entre els bàndols de pastors. A *LD* és esmentat (v. 283) com a pseudònim d'una persona real, i sembla que hem d'interpretar que la representació tindria lloc als salons o als jardins de casa seva. Més endavant (v. 323-325) és esmentat, juntament amb Fontano, com a actors que intervindran en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano, sense que se'ns especifiqui quin paper hi fan. En la vida real, probablement cal identificar-lo amb Emmanuel Guiamet i Lledó, amic de Fontanella, anomenat Manílio Guidèmio en un altre text de l'autor.

hamadria: hamadriada, dríada que viu als arbres.

Himeneo: déu del matrimoni.

Jove: Júpiter.

Júpiter: déu principal del panteó romà, pare dels déus i dels homes.

Maig: personatge allegòric que simbolitza la primavera; apareix a *LD* entre els membres de la cort de Venus en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano.

Mandricard: rei de Tartària en les obres cavalleresques de Boiardo i Ariosto que conformen el cicle de Ferrara.

Marte: Mart, déu de la guerra; un dels protagonistes de *LD*, apareix en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano com a enamorat de Venus; el seu rebuig li provoca una crisi amorosa i personal que es resol amb l'aparició de Desengany.

Mauro: mag protagonista de *LD*, personifica la màgia blanca o intel·lectual. Organitza la representació terapèutica de les noces de

Venus i Vulcano —teatre dins el teatre— per posar remei a les cuites amoroses dels personatges Tirsis i Mireno.

Medusa: monstre de la mitologia grega, considerada generalment com una de les tres gorgones; tenia serps al cap en comptes de cabells i petrificava amb la mirada.

Mege: una de les Fúries, Erínies o Eumènides, personificacions mitològiques infernals de la venjança contra certs crims.

Melibeo: un dels ajudants de Mireno a *AFP*.

Melicerta: Melicertes; quan la seva mare el va arrossegar amb ella al mar, s'hi va transformar en el déu Palèmon.

Melpòmene: musa de la tragèdia.

Menalcas: majoral dels pastors del Besòs a *AFP*, casat amb Filis, amb qui té una filla, Elisa; ja és mort quan comença l'acció.

Menelao: Menelau, rei d'Esparta i marit d'Helena de Troia.

Mercuri: missatger dels déus i protector del comerç; la iconografia tradicional el representa amb un casc alat, unes sandàlies alades i el caduceu o bastó amb dues ales en un extrem i dues serps entrelaçades. A *LD* és el personatge que Mireno encarna dins la representació de les noces de Venus i Vulcano.

Merlín: mag protector del rei Artús en les llegendes de l'anomenada matèria de Bretanya.

Micandre: pastor del Llobregat, esmentat a *AFP*, que no apareix enlloc més.

Minerva: deessa romana de la saviesa i les arts.

Mireno: pastor del Besòs a *AFP*, germà del majoral Menalcas i pare de Fontano. Empeny Fontano a lluitar contra els pastors del Llobregat si Elisa rebutja de casar-s'hi. A *LD* es presenta juntament amb Tirsis —noms de tradició bucòlica, per bé que enlloc no s'indica que siguin pastors— com a pacient del sofriment amorós i cerca Mauro per obtenir-ne remei. En la representació de les noces de Venus i Vulcano farà el paper del déu Mercuri.

Morano: pastor del Llobregat a *AFP*, germà de Tírsis i espòs d'Amarilis, amb qui va tenir una filla que va néixer morta; va ser substituïda per l'adopció d'Elisa, de qui no sabien la procedència.

Música: personatge col·lectiu que canta a l'*Entremès* d'*AFP* i apareix també a *LD* (II, 3); el conjunt de veus i música solia quedar fora de la visió dels espectadors.

naia: nàia, nimfa d'aigua dolça.

napea: nimfa dels boscos.

Neptuno: Neptú, comanda les divinitats i altres éssers del mar.

nereida: nimfa del mar, filla de Nereu i de Doris.

Nereo: Nereu, déu marí, es representa amb barba blanca i un trident, a cavall d'un tritó. A *LD* és el personatge que Tírsis encarna dins la representació de les noces de Venus i Vulcano.

Non, sant i sant Nen: recorda la denominació popular dels sants Abdó i Senén, que eren designats com sant Nin i sant Non.

Numa: Numa Pompili, rei de Roma, va ser el primer gran organitzador de cerimònies en honor dels déus.

orea: orèada o orestíada, nimfa de les muntanyes.

Pallas: Pallas Atena, deessa grega de la saviesa i de la guerra.

Pancrasi, sant: sant Pancraç, invocat per obtenir salut i feina.

Parques: tres divinitats (Cloto, Làquesis i Àtropos) que decidien el destí de les persones filant l'estam que representava la durada de la vida de cadascú.

Piragmon: el llamp, pertany a la primera generació de ciclops, gegants amb un sol ull al front, fills d'Urà i Gea. A *LD* apareixen com a ajudants del déu ferrer Vulcano.

Pluto: Plutó, déu de l'inframón que, enamorat de Prosèrpina per causa d'una fletxa d'Amor, la va raptar i la va dur a l'infern com a reina.

Polifemo: Polifem, fill de Neptú i de la nimfa Toosa, ciclop d'una generació posterior a la de Piragmon, Brontes i Estèropes.

Pomona: deessa romana de la fruita, dels arbres fruiters, els jardins i els horts.

Pòrcia: esposa de Marc Juni Brut, un dels assassins de Juli Cèsar; es va suïcidar quan va saber la mort del seu marit.

Possimico: personatge graciós d'*AFP*, es disputa l'amor de Flora amb Cassòlio i retreu a Fontano les contínues lamentacions. És el protagonista absolut de l'*Entremès*, en què assumeix el paper de diversos graciosos famosos del teatre castellà de l'època (vegeu Coca, Rana, Romo i Triviño).

Priapo: Priap, és el déu responsable de la fecunditat de la terra, de la germinació de les plantes i de la maduració dels fruits, i protector del bestiar i de la virilitat masculina; la iconografia tradicional el representa amb un fàllus descomunal; apareix en escena a *LD* com a membre de la cort de Venus en defensa l'amor carnal.

Prometeo: Prometeu, divinitat grega que va robar el foc als déus per lliurar-lo als homes. Per aquest motiu va ser castigat per Zeus a restar lligat a una columna per tal que una àguila li mengés el fetge, el qual tornava a créixer a la nit perquè l'animal el continués devorant.

Proserpina: Prosèrpina, deessa de l'inframón, esposa de Plutó, per qui va ser raptada.

Proteo: Proteu, déu del mar.

Rana (Juan): cèlebre graciós de la comèdia barroca castellana, anomenat Cosme Pérez (1593-1672). És un dels papers que assumeix Possimico a l'*Entremès* d'*AFP* (vegeu també Coca, Romo i Triviño).

Ripoll: Cosme Ripoll, un dels set pintors coetanis esmentats a *LD*.

Rodamont: Rodamonte o Rodomonte, rei d'Alger en les obres cavalleresques de Boiardo i Ariosto, o matèria de Ferrara.

Roldan: Rotllà, heroi carolingi, que coincideix amb l'Orlando de les obres cavalleresques de Boiardo i Ariosto, o matèria de Ferrara.

Romo: nom d'un actor, de nom Tomás Enríquez, casat amb la graciosa María Isabel Román, *la Roma*, de la qual va prendre el nom. Apareixen documentats entre 1638 i 1665. És un dels papers que assumeix Possimico a l'*Entremès d'AFP* (vegeu també Coca, Rana i Triviño).

Ros: Francesc Ros, un dels set pintors contemporanis esmentats a *LD*.

Sacripant: rei de Circàssia en les obres cavalleresques de Boiardo i Ariosto, o matèria de Ferrara.

Sist, sant i sant Ou: sant Sixt i sant Eudald.

Talia: musa de la comèdia i de la poesia pastoral.

Tellus: deessa que personifica la terra nodridora, equivalent a la grega Gea.

Tetis: divinitat marina, mare de les fonts, els llacs i els rius.

Tirsis: majoral del Llobregat a *AFP*, germà de Morano. Després de morir la seva esposa Clori, arran del part de Guidèmio, raptà Filis, esposa del majoral del bàndol del Besòs Menalcas, la qual també morí. Els fets remunten a una quinzena d'anys abans del moment de l'acció, durant els quals ha romàs desaparegut. A *LD* es presenta juntament amb Mireno —noms de tradició bucòlica, per bé que enlloc no s'indica que siguin pastors— com a pacient del sofriment amorós i cerca Mauro per obtenir-ne remei. En la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano farà el paper del déu Nereo.

Tisífone: una de les Fúries, Erínies o Eumènides, personificacions mitològiques infernals de la venjança contra certs crims.

Triviño: Francisco de Treviño o Tribiño, actor castellà que feia el paper de *gracioso*, documentat entre 1622 i 1638. És un dels papers que assumeix Possimico a l'*Entremès d'AFP* (vegeu també Coca, Rana i Romo).

Ulisses: heroi protagonista de l'*Odissea* homèrica, triomfador enfront dels obstacles gràcies al seu enginy.

Venus: l'Afrodita grega, deessa romana de l'amor, mare de Cupido. Segons una tradició, va néixer al mar, a prop de la costa de Pafos (Xipre), dels genitals caiguts a l'aigua quan Cronos (Saturn) els va tallar a Urà; una altra tradició l'afilla a Júpiter i Dione. Ara bé, també hi ha qui la fa filla de Saturn, versió que segueix Fontanella. Protagonista de la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano a *LD*, se separa progressivament del seu enamorat Marte per anar a mans de Vulcano i consagrar així el triomf de l'amor carnal.

Vertumno: Vertumne, déu que presideix els canvis estacionals de la natura; podia canviar d'aparença a voluntat. Apareix a *LD* com a membre de la cort de Venus.

Vulcano: Vulcà, déu del foc i de la forja, habita a les entranyes de l'Etna amb els seus deixebles els ciclops; a *LD* apareix en la representació inserida de les noces de Venus i Vulcano com a pretendent de Venus, fins aleshores enamorada de Marte, i l'aconsegueix mercès a un pacte amb Saturn, pare de la deessa. L'obra posa èmfasi en el seu aspecte físic (coix, malgirbat, brut), en les eines de ferrer i en un capteniment ignorant, fatxenda, groller i libidinós.

GLOSSARI

Aquest glossari recull mots desusats i mots usats avui però amb accepcions diferents de les actuals, i té la funció de complementar l'anotació del text per tal d'evitar la repetició de notes lèxiques. Se n'han exclòs els mots amb entrada en el DIEC2, tret de paraules o accepcions poc usuals avui. No s'hi recullen, en general, sentits figurats i locucions. Els verbs hi són entrats per l'infinitiu, tot i que es registren també algunes formes verbals poc comunes. Els adjectius i els participis s'entren sempre en la forma masculina. Les indicacions gramaticals es reserven als casos en què cal desfer alguna ambigüitat o possible confusió, amb aquestes abreviacions: sg.: singular; pl.: plural; pres.: present; imp.: imperatiu; ind.: indicatiu; subj.: subjuntiu.

acrisolar: agresolar, depurar els metalls al gresol

agravi: greuge

agüero: auguri, averany

alambí: aparell que serveix per a destil·lar aiguardent

alambicar: alambinar, destil·lar amb l'alambí; embolicar

alentat: animós, valent

aleve: traïdor

aliento: alè, força

alinyo: destresa, habilitat, astúcia
aljava: carcaix per guardar-hi les fletxes
almanco: almenys
almangra: mescla d'alúmina i terra amb òxid vermell de ferro
altaner: orgullós
amarant: flor mitològica que no es marceix mai
anit: aquesta nit
antipatia: desacord, discordança
apar: sembla; 3a sg. pres. ind. *aparer*
apropinqua: acosta, aproxima
arrebol: vermell; és el color que prenen els núvols a l'albada i al crepuscle
assar/lazahar: tarongina, flor del taronger
atots: trumfos d'un joc (de cartes, etc.)
atzerol: atzerola, fruit de l'atzeroler, de color vermell

bací/bacina: gibrell o plat fondo, generalment de metall, que solia fer servir el barber
baieta: teixit fluix cobert de pèl, de baixa qualitat
baladrejador: persona que crida exageradament
basilisco: ésser fantàstic, com una serp gegant, que matava només amb la mirada
bellígera: bèl·lica
betulons: habitants de Baetulo, avui Badalona, que a *AFP* són els pastors del Besòs
bisarria: força o grandesa d'esperit manifestada agradablement
bisarro: galant
blanquet: carbonat de plom, que es presenta en forma de pólvora blanca
borró: gargot, taca
borseguins: sabates altes fins al turmell o fins prop del genoll, amb cordons

brocat: teixit brodat amb or o argent

bufar: inspirar, apuntar

caduceo: bastonet amb dues ales en un extrem i dues serps entrellaçades,
atribut de Mercuri

calabriar: barrejar

cambra: diarrea

campanya: camp

cana: mida de llargada equivalent aproximadament a 1,60 metres

càndido: blanc

caparrós: sulfat de ferro

capó: gall castrat

capot: peça llarga d'abric

capromància: endevinació a partir del fum d'una espelma

capús: vesta llarga, a manera de capa amb caputxa

cassoleries: bestieses, bertranades (derivat de *Cassòlio*)

castanyetes: castanyoles

celada: casc

ciny: cenyeix; 3a sg. pres. ind. *cenyir*

cobre: cobreix; 3a sg. pres. ind. *cobrir*

collegir: inferir, concloure (llatinisme)

colurs: cadascun dels dos cercles de l'esfera que es tallen perpendicularment en els pols i toquen l'eclíptica, un en els punts equinoccials i l'altre en els solsticials

cometa: estel fugaç

consueta: apuntador de teatre

contret: impedit

cornamusa: gaita, sac de gemecs

cortera: quartera, mesura d'àrids d'una capacitat aproximada de 70 litres

coturno: calçat alt que portaven els actors en les representacions tràgiques de la Grècia antiga

cuidado: preocupació, sollicitud

danyat: damnat, condemnat

desdorar: treure brillantor, avergonyir, denigrar

ditxa: sort feliç

donaire: gràcia

donós: atractiu, agradable

dragapà: golafre

embust: engany

eminent: elevat, que sobresurt

empavonat: de color blau fosc

encontinent: a l'acte, immediatament

enomància: endevinació a partir del vi, vessat o dins d'un recipient

enseionar: marcar, redreçar

epilogar: resumir

escambell: tamboret baix

escarpins: sabates lleugeres

esfrimolar: esbocinar, reduir a trossets petits

esmaltar: ornar de colors

esquellots: esvalot que es fa davant la casa d'un vidu el dia que es torna a casar

etiope soliman: etiop mineral, barreja de mercuri i sofre sublimat, de color negre

etxís: encís, encanteri

extispicina: pràctica equiparable a la geroscòpia

farfanteria: acció pròpia d'un farfant (brètol, enganyador, farsant)

farmaqueia: farmàcia (hellenisme)

filat: xarxa

filomena: rossinyol

flantum: un qualsevol?
freixura: entranyes
fulminar: projectar, executar

gaiato: gaiata, bastó de pastor
gaieta: atzabeja, un tipus de lignit
garbo: esveltesa de figura i gràcia de moviments
genetliaca: endevinació basada en la data i l'hora del naixement de la persona
geroscòpia: endevinació per l'examen de vísceres d'animals sacrificats
goètica: branca de la màgia negra que invoca els esperits demoníacs
gorrero: que assisteix a festes i convits sense haver-hi estat convidat
gosar: gaudir
grave: seriós, important (llatinisme)
guarda: vigilant, sentinella
guineo: negre

himeneo: casament
horrífero: que causa horror

immobile: immòbil
infància: infant
insulso: sense gràcia
intercapir: copsar, comprendre
intonso: ignorant
isca: surti; 3a sg. pres. subj. *eixir*

jamés: jamai, mai

laletans: nom que rebien els pobles de la costa de Barcelona, identificats a *AFP* amb els pastors del Llobregat

letícia: alegria

lisonger: afalagador, adulator, fals

lisonja: afalac, adulació

llanceta: mena de bisturí, per fer sagnies, obrir abscessos, etc.

lloba: una mena de sotana

magarrufes: mostres d'afecte sobreactuades

majoral: cap d'una colla de pastors

malany: desgràcia

malhaja: maleït sia

mall de jaco: cota de malla curta, fins a la cintura

mallograr: malaguanyar

mascarilla: màscara, antifaç

matatxins: ballarins que parodiaven danses guerreres de l'antiguitat

memòria: record (generalment en plural)

mentecato: estúpid; cultisme (*mente captus*) pres del castellà

mèritament: merescudament

mirar: veure

muda: un tipus de pomada

mudes guinees: maquillatge de color negre

necromància: o nigromància, endevinació del futur a través del contacte amb els morts i la invocació dels esperits

nòmina: cèdula o placa on s'escrivien certs noms considerats com a posseïdors de virtut contra encantaments i altres perills

oja: senti, escolti; 3a sg. pres. subj. *oir*

opim: gros, ufanós (llatinisme)

or barbarí: oripell, làmina de llautó que vol imitar l'or

ou: sent, escolta; 2a sg. imp. *oir*

parabens: enhorabona
paranimfo: el qui anuncia alguna felicitat
perdigar: sofregir la perdiu
perpal: barra de ferro per fer palanca
pessumdar: enfonsar, superar, sobreeixir (llatinisme)
peu de xivau: pas de dansa.
pífaro: pifre, flautí de to molt agut
piromància: endevinació a través de la contemplació del foc
plectre: petita peça per sonar les cordes d'instruments com la lira, la guitarra...
porfia: porfídia, obstinació
porreta (en porreta): nus, convertits en no res
porrassa (en porrassa): augmentatiu de *porreta*, usat humorísticament
prenda: qualitat, penyora
prenunci: anunci, presagi
prosàpia: llinatge, descendència
punt (al punt): immediatament

quiromància: endevinació del passat i el futur d'una persona per la lectura de les mans

rabequet: rabec, espècie de violí de tres cordes
recato: pudor, honestedat
refocillar: alegrar
regocijar: alegrar
rendiment: rendició
repressar: refrenar, reprimir
requiebro: afalac, floreta
respirar: exhalar, escampar
respongues: respon, 2a imp.
retret: cambra

revocar: cancel·lar
rig: regeix; 3a sg. pres. ind. *regir*
risa: riallada
rodella: escut
ronca: amenaça jactanciosa
rossicler: color vermell encès
rubicund: vermell
ruga: arruga

sabandija: bestiola
sagala: pastora jove
salut: salvació
sigle: segle
simpatia: afinitat, concordança
simple: substància química no composta
sodal: company, col·lega (l·latinisme)
soliman: mercuri sublimat
solsir: recremar
suspendre: restar atònit, admirat

tall: port, figura
tapins: sandàlies de suro folrat amb cuir
tartrà: tàrtar, bitartrat de potassi
tento: bastó que usaven els pintors per mantenir el pols en fer detalls,
recolzant-lo damunt la tela
tolit: impedit
torpe: impur, obscè, libidinós (l·latinisme)
trempar: afinar instruments musicals
trencat: pas de dansa
trentí: moneda d'or
truc: palet de riera

turmes: testicles

vaníloqua: insubstancial

ventalla: peça grossa de vidre o de fusta que serveix per separar espais

vesten: vesteixen; 3a pl. pres. ind. *vestir*

vi brocàs: hipocràs, cordial fet amb vi, sucre, canyella i altres espècies

xirimia: xeremia o caramella, instruments de vent fets amb una canya

xivau: vegeu *peu de xivau*.

xup: òliba